

ΤΑ ΚΑΤΑΦΥΓΙΑ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ... ΤΟΜΟΣ Γ΄

του Κωνσταντίνου Κυρίμη

Λίγα λόγια για τον συγγραφέα

Ο Κωνσταντίνος Κυρίμης γεννήθηκε το 1975 και ζει στον Πειραιά. Έχει σπουδάσει Πληροφορική και Ασφαλιστικά και είναι πιστοποιημένος Business Analyst (PMI-PBA). Επιπρόσθετα, έχει παρακολουθήσει σε ιδιωτικό φορέα τριετή κύκλο σεμιναρίων με θέμα την Ελληνική Ιστορία.

Από το 2004 αρθρογραφεί στον ειδικό τύπο της Στρατιωτικής (και μη) Ιστορίας έχοντας συνεργαστεί με αρκετά ελληνικά και ξένα έντυπα του χώρου (Πάπυρος Ιστορία Εικονογραφημένη, Ιστορικές Σελίδες, Μάχες και Στρατιώτες, Στρατοί και Τακτικές, Fortifikation, Subterranea). Έχει αρθρογραφήσει σε αρκετές ιστοσελίδες σχετικά με την οχυρωματική του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (www.fortifications.gr, www.wv2wrecks.com, www.navalhistory.gr, κ.ά.). Από το 2012, αναζητά, ερευνά και καταγράφει τα υπόγεια καταφύγια και οχυρωματικά έργα της περιόδου 1936-1956.

Μεταξύ 2015 και 2017 εξέδωσε δύο βιβλία με τίτλο «Τα καταφύγια της Αττικής – Περιήγηση στη μυστική υπόγεια Αττική» (τόμοι Α΄ και Β΄). Μεταξύ 2020 και 2024 συνέγραψε δίτομο έργο («Τα καταφύγια της Αττικής 1936-56») υπό την αιγίδα της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού. Το 2021 κυκλοφόρησε το βιβλίο «Υπόγειες Ναυτικές Οχυρώσεις της Αττικής (1936-44)» υπό την αιγίδα του Ελληνικού Ινστιτούτου Ναυτικής Ιστορίας. Το 2022 συνεργάστηκε με τον Στέφανο Μίλεση και συνέγραψαν το βιβλίο «Ο Πόλεμος Των Αμάχων - Οδοιπορικό ιστορίας στον Πειραιά του πολέμου και της κατοχής».

Στο πλαίσιο της έρευνάς του έχει συνεργαστεί με την Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού (ΓΕΝ/ΥΙΝ), με τη "Monumenta" (αστική, μη κερδοσκοπική εταιρεία για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς), με την "Athens Social Atlas" (πρωτοβουλία για ανάδειξη σημαντικών δομών του κοινωνικού ιστού της πόλης), με την "Cosmote-TV" (εκπομπή «Η Μηχανή του Χρόνου»), με το Ιστορικό Αρχείο του Δήμου Αθηναίων και με τη "Subterranea Britannica" (εταιρεία μελέτης υπόγειων κτισμάτων στην Ευρώπη). Επιπλέον, συνεργάστηκε με το Πολεμικό Ναυτικό και τον Δήμο Αίγινας για την ανάδειξη των Ναυτικών Οχυρών της Αττικής. Είναι μέλος της Εταιρείας Μελέτης «Γοργόρα» με αντικείμενο τις οχυρώσεις του Β' Π.Π. στην Ελλάδα. Έχει δώσει δεκάδες ομιλίες σχετικά με τα καταφύγια και τις υπόγειες οχυρώσεις της Αττικής στο Μουσείο του Οχυρού Ρούπελ, στο Πολεμικό Μουσείο Αθηνών, στο Πολεμικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, κ.ά.

E-mail επικοινωνίας: kkirimis@otenet.gr

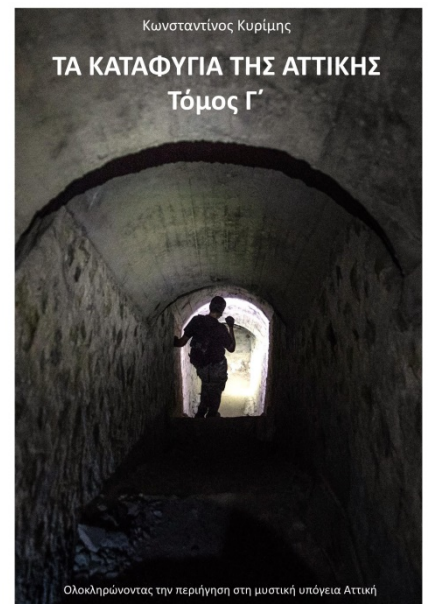
Είναι ένα συναρπαστικό ανάγνωσμα που συνδυάζει ένα πλούτο πραγματικών και ιστορικών γνώσεων σε μορφή που ...έτσι και το αρχίσεις δεν το αφήνεις.

Η διαφορά του από τους δύο πρώτους τόμους όπου η έρευνα είναι εξ ίσου εξονυχιστική είναι ότι αποκτά ζωή παρουσιάζοντας σχετικά με το κάθε καταφύγιο κάποια ανθρώπινη ιστορία.

Η εικονογράφηση από ντοκουμέντα έντυπα και τεχνολογικά ευρήματα σε μεταφέρει στην εποχή από το 1936, όταν άρχισαν να κατασκευάζονται με την προοπτική του επερχόμενου πολέμου του 1940 και σου φανερώνει την λεπτομέρεια με την οποία επιμελήθηκαν όσοι ανέλαβαν να οργανώσουν την κατασκευή τους και την χρήση τους από την κοινωνία.

...Δεν πρέπει να τα πω όλα για να εκπλαγείτε μόνοι σας. Όποιος ενδιαφέρεται να το αποκτήσει μπορεί να επικοινωνήσει με τον ίδιο τον συγγραφέα: kkirimis@otenet.gr

Στο πλαίσιο των εκδηλώσεων και δράσεων του Δήμου Αθηναίων για τα 80 χρόνια από την απελευθέρωση της Αθήνας από τους ναζί και με αφορμή τις δύο (εξαιρετικά δημοφιλείς) ξεναγήσεις του Κωνσταντίνου Κυρίμη στα ιστορικά καταφύγια της πόλης, στις 5 και 19 Οκτωβρίου, μιλάμε μαζί του για όσα συνθέτουν το ιστορικό προφίλ και την ανάγκη διάσωσης των καταφυγίων.

TOVIMA.GR

Τα καταφύγια της Αθήνας ανοιχτά για το κοινό: Ο Κ. Κυρίμης ξεναγεί το «ΒΗΜΑ» | ΤΟ ΒΗΜΑ

Πώς τα καταφύγια θωράκισαν την Αθήνα στην Κατοχή

ΤΟ ΒΗΜΑ

04.10.2024 [Αντα Δαλιάκα](#)

Σχετικό άρθρο

Υποδειγματικό καταφύγιο στο λιμάνι του Πειραιά.
Στο βάθος διακρίνεται επιτοίχια μεταλλική υδατοδεξαμενή.
Η φωτογραφία είναι παραχώρηση του κ. Κυρίμη.

Με αφορμή τις επετειακές εκδηλώσεις του Δήμου Αθηναίων για τα 80 χρόνια από την απελευθέρωση της Αθήνας, κατεβαίνουμε στα καταφύγια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου με οδηγό τον ερευνητή Κωνσταντίνο Κυρίμη.

Από το υπόγειο του κτιρίου της οδού Κοραή 4, το οποίο λειτουργούσε ως κρατητήριο-κολαστήριο κατά τη διάρκεια της γερμανικής [Κατοχής](#) ως το άγνωστο καταφύγιο κοντά στην πλατεία Συντάγματος που θα ανοίξει για πρώτη φορά στο κοινό, η ιστορική διαδρομή μνήμης που θα ακολουθήσουν όσοι βρεθούν το Σάββατο 5 Οκτωβρίου στην ξενάγηση του Κωνσταντίνου Κυρίμη, θα αποκαλύψει μια πλευρά της πόλης που τείνει να λησμονηθεί και να σβήσει στο πέρασμα του χρόνου.

Ιστορικές παραδοξότητες, άγνωστες ιστορίες του πολέμου και ένα πρωτοποριακό «know how» συνθέτουν την ιστορία των κατασκευών που προστάτευσαν υποδειγματικά την [Αθήνα](#) στον Β΄ Παγκόσμιο [Πόλεμο](#). «Είμαστε από τις τελευταίες γενιές που προλαβαίνουμε να κάνουμε μια καλή καταγραφή αυτών των χώρων» λέει στο [ΒΗΜΑ](#) ο ερευνητής που έχει αποτυπώσει τα αθέατα κτίσματα στην τριλογία του ***Τα Καταφύγια της Αττικής. Τόμος Α, Β και Γ*** (δεν πωλούνται στα βιβλιοπωλεία αλλά κατόπιν επικοινωνίας με τον συγγραφέα).

Στο πλαίσιο των εκδηλώσεων και δράσεων του [Δήμου Αθηναίων](#) για τα 80 χρόνια από την απελευθέρωση της Αθήνας από τους ναζί και με αφορμή τις δύο (εξαιρετικά δημοφιλείς) ξεναγήσεις του Κωνσταντίνου Κυρίμη στα ιστορικά καταφύγια της πόλης, στις 5 και 19 Οκτωβρίου, μιλάμε μαζί του για όσα συνθέτουν το ιστορικό προφίλ και την ανάγκη διάσωσης των καταφυγίων.

Το ερχόμενο Σάββατο θα ξεναγήσετε τους τυχερούς που εξασφάλισαν μια θέση στην περιήγηση στην Αθήνα των καταφυγίων της Κατοχής, με πρώτη στάση στον Χώρο Ιστορικής Μνήμης 1941-1944 «Κοραή 4».
Με ποιο σκεπτικό επιλέχθηκε ο συγκεκριμένος χώρος ως σημείο εκκίνησης της ξενάγησης;

Θα ξεκινήσουμε από τον χώρο της «Κοραή 4», τόπο ιστορικής μνήμης για δύο λόγους: αφενός λόγω της χρήσης του ως καταφυγίου, αφετέρου λόγω της ιδιότητας του ως χώρου κράτησης και μαρτυρίου των Ελλήνων κρατουμένων δια βασανισμού, καθώς η ξενάγηση αυτή διεξάγεται στο πλαίσιο των εκδηλώσεων του Δήμου Αθηναίων για την επέτειο των 80 χρόνων από την απελευθέρωση της Αθήνας από τους ναζί.

Θέλουμε με αυτόν τον τρόπο να αναδείξουμε το γεγονός ότι κάποιοι χώροι, όπως τα καταφύγια, οι οποίοι δημιουργήθηκαν αρχικά για να προστατεύσουν τους Έλληνες, κατέληξαν εν μέσω Κατοχής, να είναι τόπος βασανισμού για τους Έλληνες. Τότε άλλαξε δυστυχώς η χρήση τους.

Ο προθάλαμος ενός καταφυγίου του 1938
Η φωτογραφία είναι παραχώρηση του κ. Κυρίμη.

Τι πρέπει να γνωρίζουμε για το συγκεκριμένο καταφύγιο:

Στην ξενάγηση θα εξηγήσουμε πώς δημιουργήθηκε η ανάγκη για τα καταφύγια, ποιοι ήταν οι νέοι κίνδυνοι, ποια ήταν η αντίληψη για τον εθελοντικό [πόλεμο](#) και τους κινδύνους που ενείχε για τους αμάχους. Αφού

καταδείξουμε το ιστορικό πλαίσιο που ανάγκασε τους ανθρώπους να κατασκευάσουν και να καταφύγουν στους χώρους αυτούς, θα μιλήσουμε παράλληλα για την ιστορία των καταφυγίων και ειδικότερα για την ιστορία του συγκεκριμένου καταφυγίου. Θα πούμε γιατί οι εταιρείες έπρεπε να φτιάξουν καταφύγια για τους ανθρώπους, ποιος νόμος τους υποχρέωνε, ποιο ήταν το πλαίσιο της εκπαίδευσης για να μπει κάποιος στους χώρους αυτούς.

Το καθεστώς Μεταξά δεν περιορίστηκε μόνο στην κατασκευαστική πτυχή των καταφυγίων, είχε αντιληφθεί εξαρχής ότι όσο καλά καταφύγια και να κατασκευάζονταν, αν δεν υπήρχε επαρκής εκπαίδευση του πληθυσμού, δεν θα λειτουργούσε το σύστημα της παθητικής αεράμυνας. Οπότε θα αναφερθούμε και στο κομμάτι της εκπαίδευσης, καθώς και σε μια πτυχή που δεν είναι ευρέως γνωστή της παθητικής αεράμυνας, που είναι η χειραφέτηση των γυναικών. Μέσω της εμπλοκής των γυναικών στα αγήματα παθητικής αεράμυνας, οι γυναίκες βγήκαν από το σπίτι, είχαν ένα πολύ πιο ενεργό ρόλο στην κοινωνία. Ο πολεμικός κίνδυνος στάθηκε η αφορμή για την χειραφέτηση των γυναικών εκείνη την εποχή.

Κάθε θάλαμος καταφυγίου είχε μέγιστη χωρητικότητα 50 ατόμων.
Η φωτογραφία είναι παραχώρηση του κ. Κυρίμη.

Πόσο σύνθετος ήταν ο μηχανισμός των καταφυγίων;

Συνήθως όταν ακούμε τη λέξη «καταφύγιο», στο μυαλό μας έχουμε έναν εντυπωσιακό υπόγειο χώρο όπου κλεινόμαστε μέσα και προστατευόμαστε, αλλά όλος αυτός ο μηχανισμός είναι πολύ πιο σύνθετος από ό,τι φανταζόμαστε. Υπάρχει ένα οικοσύστημα προστασίας, όπως το αποκαλώ, και έχει πολλές συνιστώσες. Αγνωούμε πώς ενεπλάκη η νεολαία στην οργάνωση αεράμυνας, πώς ενεπλάκησαν οι γυναίκες, πώς γίνονταν οι εκπαιδευτικές ασκήσεις, δηλαδή ένα σύνθετο πλέγμα από παραμέτρους που καταλήγουν να έχουν σαν σημείο αναφοράς τον χώρο του καταφυγίου.

Στην περιήγηση του Σαββάτου θα ξεκινήσουμε από την «Κοραή 4» και θα καταλήξουμε σε ένα καταφύγιο που περπατάμε από πάνω του αλλά δεν το γνωρίζουμε. Χτίστηκε κάτω από μία πολυκατοικία, πίσω από έναν κεντρικό δρόμο σε απόσταση μόλις 50 μέτρων από την πλατεία Συντάγματος, που ανοίγει για πρώτη φορά τις πόρτες του στο κοινό, μόνο για αυτή την εκδήλωση, καθώς δεν είναι επισκέψιμο.

Εκεί θα εξερευνήσουμε δύο θέματα: πρώτον, πώς το καθεστώς Μεταξά, προκειμένου να έχει αρκετά καταφύγια, θέσπισε τον υποχρεωτικό νόμο κατασκευής καταφυγίων σε όλες τις νεόδμητες οικοδομές και δεύτερον πώς ήταν το πλαίσιο της κοινωνικής ζωής στα καταφύγια αλλά και πώς επηρέαζε τους κατοίκους της πολυκατοικίας το να είναι στριμωγμένοι σε ένα καταφύγιο κάτω. Θα ασχοληθούμε με το πώς ήταν η ζωή στα καταφύγια και πώς επηρέασε κοινωνικά τους ανθρώπους το να βρίσκονται οι κάτοικοι της πολυκατοικίας στριμωγμένοι σε ένα καταφύγιο κάτω.

Μπροστά στην είσοδο καταφυγίου, κάτω από την οδό Ερμού.
Η φωτογραφία είναι παραχώρηση του κ. Κυρίμη.

«Πλούσιοι και φτωχοί μέσα στο καταφύγιο»

Μαρτυρίες από ανθρώπους που κρύφτηκαν στα καταφύγια κατά την περίοδο του πολέμου, έχουν καταγραφεί:

Προσπάθησα να εντοπίσω ανθρώπους που βίωσαν τα καταφύγια. Δυστυχώς μπόρεσα να συναντήσω λίγους, σε προχωρημένη ηλικία πια, οι οποίοι τότε ήταν πολύ μικροί και είχαν μία θολή ανάμνηση. Εντούτοις, μέσω έρευνας που έκανα σε αρχειακό υλικό, σε εφημερίδες και περιοδικά της εποχής κυρίως, υπάρχουν πλούσιες αναφορές στο πώς βίωναν οι Αθηναίοι στην καθημερινότητα τα καταφύγια.

Τα καταφύγια ήταν μια μικρογραφία της κοινωνίας. Σε ένα συναγερμό φανερώνονταν οι χαρακτηριστικές περσόνες που υπάρχουν και στην εποχή μας: η θρησκευόμενη κυρία που ήλπιζε ότι με τους ψαλμούς θα φύγουν οι βόμβες, οι ειδήμονες επί των πολεμικών εξελίξεων που έλεγαν ότι είχαν συγγενείς στο Πεντάγωνο και ήξεραν τότε θα επέμβουν οι Γερμανοί, άλλοι που είχαν το νου τους πώς θα φλερτάρουν

μέσα στα καταφύγια, κυρίες που σχολίαζαν το ντύσιμο των άλλων, δηλαδή μια μικρογραφία της υπέργειας κοινωνίας που μεταφερόταν μέσα στο καταφύγιο.

Το πιο σημαντικό, νομίζω, ήταν η υπέρ-ταξική διάσταση των καταφυγίων. Σας θυμίζω ότι στις πολυκατοικίες εκείνη την εποχή, υπήρχε η λεγόμενη είσοδος της υπηρεσίας. Ο υπηρέτριες απαγορευόταν να μπουν από την κύρια είσοδο μαζί με τους υπόλοιπους ανθρώπους. Ήταν μια πολύ ταξική κοινωνία, στο καταφύγιο όμως αυτό έπαυε, έμπαιναν όλοι. Υπάρχουν και χαρακτηριστικές γελοιογραφίες, όπως μία που δηλώνει ρητά «Πλούσιοι και φτωχοί μέσα στο καταφύγιο» και άλλη μία με υπότιτλο «Τούτη η γη που την πατούμε, όλοι μέσα θε να μπορούμε». Άρα, τα καταφύγια ήταν η πρώτη και ίσως και μοναδική, επιτυχημένη αταξική κοινωνία.

Αυτό άλλοτε λειτουργούσε θετικά, άλλοτε αρνητικά. Υπάρχουν, δηλαδή, αναφορές ότι οι πλούσιες οικογένειες άνοιγαν το καταφύγιό τους για να μπει η γειτονιά μέσα, να σωθεί και μάλιστα κάποιους τους περίμεναν στην είσοδο και οι πιο φιλικοί, φύλαγαν τα καλά τους έπιπλα στο καταφύγιο για να καλωσορίσουν τη γειτονιά.

Υπήρχαν όμως και αντίθετες περιπτώσεις. Κυρίες της καλής κοινωνίας που παραπονιούνταν για αυτούς που δίπλα τους μύριζαν κτλ. Σίγουρα, πάντως, ήταν ένα μεγάλο ταξικό σοκ για την κοινωνία της εποχής.

Υποδειγματικό καταφύγιο στο λιμάνι του Πειραιά.
Στο βάθος διακρίνεται επιτοίχια μεταλλική υδατοδεξαμενή.
Η φωτογραφία είναι παραχώρηση του κ. Κυρίμη.

Το ιστορικό

Πότε ξεκίνησε η κατασκευή των πρώτων καταφυγίων;

Η κατασκευή τους είναι απόλυτα συνυφασμένη με το καθεστώς της 4ης Αυγούστου του Μεταξά, ο οποίος ως στρατιωτικός διέβλεψε τους κινδύνους των πολεμικών αεροσκαφών και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στην Ευρώπη. Θεώρησε ότι οι βομβαρδισμοί των αμάχων είναι ένα πιθανό ενδεχόμενο και για να μην αφήσει τη χώρα απροστάτευτη, θέσπισε το 1936 τον αναγκαστικό νόμο κατασκευής καταφυγίων και άρχισε να οργανώνει την αεράμυνα.

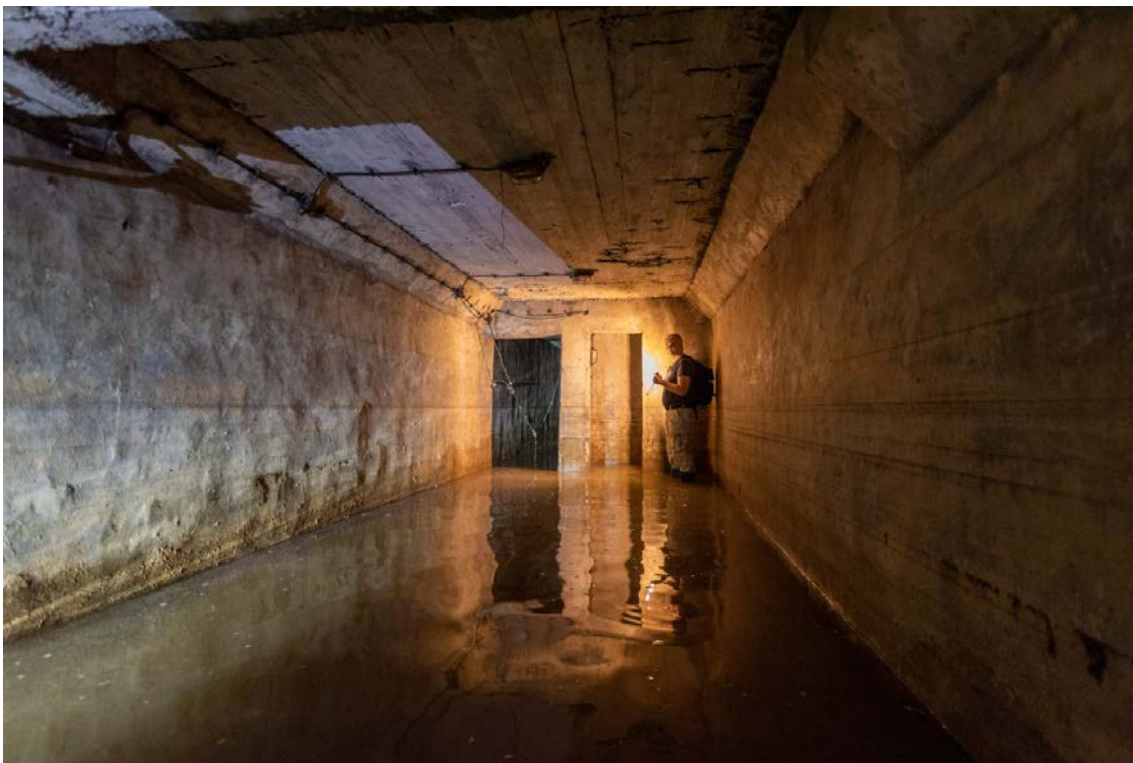
Τα καταφύγια ξεκινούν να κατασκευάζονται το '36 από το καθεστώς Μεταξά, το 1941 σταματάει η κατασκευή τους εν μέσω πολέμου ενώ ο νόμος υποχρεωτικής κατασκευής τους συνέχισε να ισχύει μέχρι και το 1956. Όλες οι νεόδμητες πολυκατοικίες που φτιάχθηκαν μέχρι και το 1956 έπρεπε υποχρεωτικά να

έχουν καταφύγιο. Η Αθήνα και ο Πειραιάς, όλη η Αττική, είχαν υποδειγματική οργάνωση και ήδη από τα τέλη του '36 είχαμε τα πρώτα καταφύγια.

Από τα καταφύγια που σώζονται σήμερα, έχετε καταγράψει συγκεκριμένο αριθμό καταφυγίων;

Δεν έχω βρει σε καμία πηγή ένα απόλυτο νούμερο, μόνο αποσπασματικά στοιχεία. Τα στοιχεία που έχω βρει είναι τα εξής: στα αρχεία του στρατού ο στρατάρχης Παπάγος κάνει λόγο για 400 δημόσια καταφύγια που κατασκευάστηκαν σε μόλις 4 χρόνια. Άρα το κράτος είχε 400 καταφύγια για τους πολίτες. Ο αναγκαστικός νόμος για την κατασκευή καταφυγίων σε νεόδμητες οικοδομές του '36 – '40 φαίνεται να απέδωσε, σύμφωνα με στρατιωτικά αρχεία, γύρω στις 5,5 χιλιάδες καταφύγια. Άρα μιλάμε για 6.000 πραγματικά καταφύγια.

Στις αναφορές σε εφημερίδες του 1940 γίνεται λόγος για 12.000 χώρους καταφυγής στην Αθήνα. Αυτό τι σημαίνει; Πως προκύπτει η διαφορά ανάμεσα στα 6.000 και τα 12.000 καταφύγια; Πολλές φορές, όταν ένας χώρος υπόγειος ήταν ήδη κατασκευασμένος πριν το 1936, δεν μπορούσε να γίνει πραγματικό καταφύγιο με τις αυστηρές προδιαγραφές που τίθεντο. Εν τούτοις γινόταν μια δομική ενίσχυση. Έμπαιναν θωρακισμένες πόρτες, δηλαδή έκαναν ότι μπορούσαν να το βελτιώσουν. Και δημιουργήθηκαν με αυτό τον τρόπο τα λεγόμενα καταφύγια εκ διασκευής, δηλαδή υφιστάμενοι χώροι οι οποίοι μετατράπηκαν σε καταφύγια. Οπότε αυτοί πρέπει να ήταν επιπρόσθετα 6.000 χώροι. Συνεπώς κρατάμε στο μυαλό μας ότι κατά πάσα πιθανότητα ο πόλεμος βρήκε το λεκανοπέδιο με 12.000 καταφύγια, που είναι ένα φοβερός αριθμός στην πραγματικότητα για τις δυνατότητες της εποχής.

Πλημμυρισμένος θάλαμος καταφυγίου, στον Πειραιά.
Η φωτογραφία είναι παραχώρηση του κ. Κυρίμη.

Ασύλληπτο νούμερο

Νομίζω ότι κανείς δεν μπορεί να απαντήσει με σιγουριά για το πόσα από αυτά τα καταφύγια σώζονται. Το ερώτημα είναι σε τι κατάσταση είναι. Έχει τύχει να πάω σε καταφύγιο και να είναι σε πολύ καλή κατάσταση. Έχει τύχει να πάω και να είναι αποθήκη, να είναι ετοιμόρροπο. Οπότε είναι σχετικό το τι σημαίνει σώζεται ένα καταφύγιο. Αυτό που είναι σίγουρο πάντως είναι ότι όσο προχωράνε τα χρόνια και αλλάζει η φύση του αστικού ιστού, γκρεμίζονται πολυκατοικίες, αλλάζουν οι χώροι, φτιάχνονται πάρκα κτλ. Όλα τα καταφύγια συν τω χρόνω μειώνονται, οπότε νομίζω ότι είμαστε από τις τελευταίες γενιές που προλαβαίνουμε να κάνουμε μια καλή καταγραφή αυτών των χώρων και αυτό με ώθησε εν μέρει και στην έρευνα που έχω κάνει και στην έκδοση των βιβλίων μου.

Τα καταφύγια σήμερα

Στην έρευνά σας αυτή διαπιστώσατε αν από την πλευρά της πολιτείας υπάρχει ενδιαφέρον για διατήρηση ορισμένων καταφυγίων; κινείται το κράτος προς την κατεύθυνση να τα συντηρήσει και να τα διασώσει;

Υπάρχουν δύο σκέλη με ερωτηματικό ως προς αυτό που ρωτάτε. Το πρώτο σκέλος είναι αν αυτά τα καταφύγια διατηρούνται με τη χρήση που είχαν όταν κατασκευάστηκαν, ερώτημα στο οποίο δεν είμαι αρμόδιος να απαντήσω. Θα έλεγα ανεπίσημα ότι είναι πολύ δύσκολο να παραμείνουν ως καταφύγια. Είμαστε πλέον 5 εκατομμύρια κάτοικοι στην Αθήνα, τι να μας κάνουν τα καταφύγια αυτά; Και η φύση του πολέμου έχει αλλάξει. Το καταφύγιο δεν είναι τόσο σημαντικό όπως ήταν παλιά, όταν γίνονταν τυφλοί βομβαρδισμοί.

Επιπλέον ο κόσμος έχει απολέσει το ένστικτο αυτοσυντήρησης. Για να έχεις ένα καταφύγιο δεν αρκεί μόνο του το κτίσμα, αλλά πρέπει να κάνεις και ασκήσεις. Φοβάμαι ότι αν κάποιος έλεγε στα παιδιά μας σήμερα «πρέπει να κάνετε άσκηση αεράμυνας», οι μισοί γονείς δεν θα αντιδρούσαν με ψυχραιμία. Τα παιδιά μπορεί να διασκέδαζαν βέβαια, αλλά οι γονείς δεν ξέρω αν θα άντεχαν κάτι τέτοιο. Έχει χαθεί το κοινωνικό κομμάτι της αυτοσυντήρησης. Εντούτοις, σε όλες τις χώρες της Ευρώπης, αλλά παραδόξως και ευτυχώς και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας, τα παλιά καταφύγια μεταμορφώνονται, γίνονται είτε επισκέψιμοι χώροι είτε χώροι πολιτισμού (γκαλερί, μουσεία), που θυμίζουν την παλιά τους χρήση.

Εδώ στην Αθήνα των 12.000 καταφυγίων δεν υπάρχει ούτε ένα καταφύγιο που να είναι επισκέψιμο. Η μοναδική εξαίρεση είναι της «Κοραή 4» που θα πάμε και στην ξενάγηση, αλλά σας θυμίζω ότι αυτός ο χώρος δεν είναι ανοιχτός ως καταφύγιο, είναι ανοιχτός ως ιστορικός χώρος μνήμης για τους βασανισμούς που υπέστησαν οι Έλληνες. Δηλαδή αν οι Γερμανοί έλεγαν «βαριέμαι να κατέβω στο υπόγειο, θα τους βασανίζω στον πρώτο όροφο», δεν θα είχαμε ούτε αυτό το συγκεκριμένο καταφύγιο συντηρημένο.

Δυστυχώς δεν υπάρχει μέριμνα από επίσημο φορέα για να αναδειχθούν ιστορικά κάποια καταφύγια και να γίνουν χώροι επίσκεψης, το οποίο θα έπρεπε να γίνει όχι μόνο για να τιμηθεί η ιστορική μνήμη και να μάθουν οι σύγχρονοι άνθρωποι πώς ζούσαν οι πρόγονοί τους, αλλά και για βιοποριστικούς λόγους. Στο εξωτερικό είναι πολλοί εκείνοι που ζουν και επιβιώνουν από τη λειτουργία των καταφυγίων ως μουσεία. Εδώ κανείς δεν έχει μπει στον κόπο να συντηρήσει έστω και ένα για να το κάνει επισκέψιμο.

Με τον πόλεμο στην Ουκρανία, στην καρδιά της Ευρώπης και με τον νέο αραβοϊσραηλινό πόλεμο στη Μέση Ανατολή, το ενδιαφέρον του κοινού έχει αναθερμανθεί για τα πολεμικά καταφύγια.

Σίγουρα. Προσωπικά το αντιλαμβάνομαι από ανθρώπους που επικοινωνούν μαζί μου και ζητούν τα βιβλία μου ή και από την ανταπόκριση στις ιδιωτικές ξεναγήσεις που αναλαμβάνω σε συνδυασμό με ιδιωτικό φορέα, αλλά και από την ξενάγηση που θα πραγματοποιηθεί με τον Δήμο Αθηναίων, η οποία έχει μεγάλη λίστα αναμονής.

Νομίζω ότι ο κόσμος θέλει την πληροφορία, τον ιντριγκάρε και το γεγονός ότι είναι τα καταφύγια κρυμμένα κάτω από τα πόδια μας. Αυτός ήταν και ο λόγος που αποφάσισα κι εγώ να ασχοληθώ με την έρευνα των καταφυγίων. Είναι σίγουρα κάτι που ενδιαφέρει το κοινό, αλλά δυστυχώς κανείς δεν έχει ενδιαφερθεί να κάνει κάτι πιο οργανωμένο σε μόνιμη βάση.

Σε περίπτωση πολέμου πώς θα αντιδράσουμε ως κοινωνία;

Η επίσημη άποψη της πολιτείας, από όσα έχω διαβάσει σε συνεντεύξεις, είναι ότι όταν γίνει πόλεμος θα σας πούμε εκείνη τη στιγμή που είναι τα καταφύγια. Το καθεστώς Μεταξά που δοκιμάστηκε πολεμικά, άρα κρίθηκε εκ του αποτελέσματος, είχε διαφορετική φιλοσοφία – πριν τον πόλεμο όλοι οι πολίτες να ξέρουν που είναι τα καταφύγια, να γνωρίζουν τον τρόπο εισόδου, να μην πανικοβληθούν.

Αν με ρωτάγατε προσωπικά τι θα έκανα σε περίπτωση πολέμου, θα σας έλεγα ότι θα καθόμουν στο σπίτι μου. Θεωρώ ότι είναι πιο πιθανό να μου συμβεί κάτι κακό σε καταστάσεις μαζικές, που όλοι υπό πανικό σπρώχνονται να κατέβουν σε ένα σημείο, παρά να βρίσκομαι στο σπίτι μου.

Τραγικά συμβάντα

Από τα γεγονότα που συνέβησαν στην Αττική κατά τη διάρκεια της Κατοχής, ποια σας συγκλόνισαν προσωπικά;

Η Αθήνα δεν βομβαρδίστηκε. Όλο το βάρος του βομβαρδισμού έπεσε στον Πειραιά. Με συγκλόνισε αρνητικά το γεγονός ότι εν μέσω συναγερμού πολλοί Αθηναίοι αντί να κατέβουν στο καταφύγιο για να προστατευτούν, ανέβαιναν στην ταράτσα για να “θαυμάσουν” το θέαμα, να χαζέψουν που οι Ιταλοί και οι Γερμανοί βομβάρδιζαν τους Πειραιώτες. Ήταν μια μακάβρια διασκέδαση. Τα καταφύγια ως χώροι και ως μέσα διάσωσης λειτούργησαν καταπληκτικά, δεν πέθανε κανένας. Μοναδική εξαίρεση ο βομβαρδισμός του Πειραιά από τους συμμάχους το '44, όπου στο καταφύγιο της Ηλεκτρικής Εταιρίας στον Πειραιά πέθαναν περίπου 75 μαθήτριες και δασκάλες της Οικοκυρικής σχολής.

Μαρτυρικός θάνατος.

Σκεφτείτε ότι για να λειτουργήσουν τα καταφύγια, λειτουργούσε ταυτόχρονα η παθητική αεράμυνα. Το καταφύγιο πάντα άντεχε, ακόμα κι αν έπεφτε όλη η πολυκατοικία. Αυτή ήταν η φιλοσοφία του καταφυγίου. Στην περίπτωση που κατέρρεε όλη η πολυκατοικία, αναλάμβαναν τα συνεργεία παθητικής αεράμυνας να μαζέψουν τα μπάζα και να απεγκλωβίσουν τους ανθρώπους. Αυτό ίσχυε μέχρι και το 1941 που λειτουργούσε το κράτος.

Το 1944 εν μέσω Κατοχής, είχε διαλυθεί η παθητική αεράμυνα. Οπότε όταν οι σύμμαχοι, οι Αμερικανοί και οι Άγγλοι, βομβάρδισαν τον Πειραιά και σκότωσαν χιλιάδες ανθρώπους, οι γυναίκες της Οικοκυρικής που εγκλωβίστηκαν στο καταφύγιο, πέθαναν από ασφυξία, διότι τα μπάζα που είχαν πέσει πάνω από το καταφύγιο δεν ήταν δυνατόν να απομακρυνθούν καθώς δεν υπήρχε πια οργανωμένη αεράμυνα, να τις απεγκλωβίσει έγκαιρα. Ενώ το καταφύγιο άντεξε, τα θύματα πέθαναν από έλλειψη οξυγόνου. Δεν είχαν καν την πολυτέλεια ενός γρήγορου θανάτου. Είναι ειρωνικό, λοιπόν, ότι οι περισσότερες απώλειες στα καταφύγια δεν ήταν από τους εχθρούς μας, αλλά από τους συμμάχους μας.

Υποδειγματικές προδιαγραφές

Σε ποιο επίπεδο προδιαγραφών ήταν τα καταφύγια της Αθήνας σε σχέση με τα καταφύγια άλλων ευρωπαϊκών πόλεων;

Έχω κάνει μία πολύ συγκεκριμένη έρευνα πάνω στο κομμάτι αυτό. Η κάθε πόλη είχε μία δική της φιλοσοφία οχύρωσης και οργάνωσης της παθητικής αεράμυνας. Εμείς ήμασταν πιο κοντά στο γερμανικό μοντέλο, καθώς ήταν υποχρεωτική η κατασκευή των καταφυγίων. Και φτιάχνουμε πάρα πολλά και ισχυρά καταφύγια με τον κάθε πολίτη να είναι υπεύθυνος για το καταφύγιο του.

Στον αντίποδα ήταν η αγγλική φιλοσοφία την οποία δεν ακολουθήσαμε. Οι Άγγλοι είπαν ότι τα καταφύγια δεν είναι κρατικό αλλά ατομικό πρόβλημα. Έτσι κατασκεύασαν λίγα κρατικά καταφύγια και δεν υποχρέωσαν τους πολίτες να φτιάξουν καταφύγια, απλά τους διέθεταν κάποια πρόχειρα καταφύγια σε μορφή «κιτ», τα οποία αποκαλώ χαριτολογώντας ως «τα καταφύγια του ΙΚΕΑ». Κάθε άνθρωπος και κάθε οικογένεια έπρεπε να πάρει λοιπόν αυτό το υλικό, το ατομικό καταφύγιο, και να το στήσει στην αυλή του. Αλλά, όπως καταλαβαίνετε, ένα καταφύγιο τύπου ΙΚΕΑ που το στήνεις μόνο στην αυλή και ένα καταφύγιο πολύ αυστηρών προδιαγραφών, δεν συγκρίνονται.

Γι' αυτό και οι Άγγλοι συνέρρεαν όλοι στο μετρό, αλλά αντίθετα με την αντίληψη που έχει επικρατήσει, δεν ήταν κρατική η σκέψη αυτή. Ίσα ίσα το κράτος τους απέτρεπε από το να πάνε στο μετρό, γιατί θεωρούσε ότι έτσι θα προέκυπταν περισσότερες ασθένειες, θα παρεμποδιζόταν η συγκοινωνία και θα υπήρχε μια κουλτούρα ηττοπάθειας, μαζεμένοι κάτω από τη γη. Αλλά φυσικά οι Άγγλοι, όταν είδαν ότι τα καταφύγια πλημμύριζαν (δεν είχαν πάτωμα), αγνόησαν τις διαταγές της κυβέρνησης και μαζεύτηκαν στο μετρό.

Τα ελληνικά καταφύγια ήταν υποχρεωτικά, κοντά στο γερμανικό μοντέλο, με πολύ αυστηρές προδιαγραφές που έπρεπε όλοι να ακολουθήσουν. Ήταν μια ατομική υποχρέωση και πρόνομο παράλληλα. Αν συνέκρινε κάποιος τα καταφύγια της Αθήνας και του Λονδίνου, παραδόξως ήταν απείρως πιο καλά προστατευμένη η Αθήνα.

Οι θωρακισμένες πόρτες των καταφυγίων συχνά εισάγονταν από τη Γερμανία.
Η φωτογραφία είναι παραχώρηση του κ. Κυρίμη.

Η λογική της εκπαίδευσης φαντάζει μακρινή στο σύγχρονο ελληνικό κοινωνικό πλαίσιο. Το μοναδικό επίπεδο συναγερμού που γνωρίζουμε είναι αυτό τα κινητά μας με το 112 σε περίπτωση φυσικής καταστροφής, το οποίο δεν συνοδεύεται από οργανωμένη άσκηση ετοιμότητας.

Άλλη μία μεγάλη διαφορά του τότε με το τώρα: το εκπαιδευτικό πλαίσιο. Όπως είπα και πριν, την περίοδο πριν τον πόλεμο, γίνονταν τακτικά όχι μόνο εκπαιδεύσεις αεράμυνας αλλά και πολλές ασκήσεις. Το 1939 έγινε μία μεγάλη άσκηση αεράμυνας στην Αττικής στην οποία συμμετείχαν 6.000 άτομα στα οποία περιλαμβάνονταν σώματα ασφαλείας, η νεολαία ΕΟΝ, δημοτικοί υπάλληλοι, νοσοκομεία. Έγινε εικονικός βομβαρδισμός με αληθινά αεροπλάνα της πρωτεύουσας σε τρία διαφορετικά κύματα ώστε ο κόσμος να συνηθίσει ακόμη και τον βόμβο του αεροπλάνου.

Η οργάνωση ήταν σε τέτοια έκταση που και εκτελέστηκαν εκείνο το βράδυ μέσα σε δύο ώρες 300 επί μέρους σενάρια αεράμυνας που είχαν παραδοθεί στα αστυνομικά τμήματα κάθε γειτονιάς μέσα σε κλειστούς φακέλους ώστε να διαπιστωθεί αν οι αρχές ήταν σε θέση να ανταπεξέλθουν ή όχι. Υπό αυτές τις συνθήκες καταφέραμε να μην έχουμε απώλειες κατά τη διάρκεια των επιθέσεων Γερμανών και Ιταλών.

Το επίπεδο της οργάνωσης ήταν εντυπωσιακό.

Εκείνη την εποχή η λειτουργία του κράτους ήταν δυσανάλογη σε σχέση με τα οικονομικά του μεγέθη. Τότε η Ελλάδα ήταν φτωχή, αλλά ήταν αποτελεσματική.

Ένα ιστορικό παράδοξο είναι ότι τα καταφύγια, πέραν του δομικού τους σκέλους, είχαν και έναν εξοπλισμό μέσα (θωρακισμένες πόρτες, συσκευές ανακύκλωσης αέρα) με πολύ μεγάλο κόστος προμήθειας λόγω των εξειδικευμένων υλικών τους. Η προμήθειά τους έγινε αποκλειστικά από τη Γερμανία για δύο λόγους: πέραν του ότι η Γερμανία, κατά γενική ομολογία, είχε τα καλύτερα προϊόντα σε αυτό το κομμάτι της αεράμυνας, οι Γερμανοί ήταν οι μόνοι που δέχονταν να πληρωθούν με τη μέθοδο clearing. Οι Άγγλοι και οι Γάλλοι ήθελαν τις πληρωμές σε χρυσό ή μετρητά, κάτι που δεν διέθετε η Ελλάδα το 1936. Οι Γερμανοί δέχονταν σταφίδες και καπνά και παρείχαν τα προϊόντα που επιδίωκαν οι Έλληνες. Επειδή οι Γερμανοί μας επέτρεπαν τη μέθοδο clearing, ένα μεγάλο μέρος των υλικών των καταφυγίων είναι γερμανικής κατασκευής, ειδικά των πρώτων ετών. Το γεγονός αυτό συνιστά ένα ακόμη ιστορικό παράδοξο, καθώς στην πραγματικότητα αυτοί που μας έδωσαν τα μέσα προστασίας ήταν οι ίδιοι που μας επιτέθηκαν λίγα χρόνια αργότερα.

INFO Ιστορικές διαδρομές – Τα καταφύγια της Αθήνας, Σημείο συνάντησης: Πεζόδρομος Κοραή (έξοδος Μετρό Πανεπιστήμιο), Σάββατο 5/10 & Σάββατο 19/10, Ώρα: 10.00. Απαραίτητη η κράτηση στα τηλ. 210 3721596, 210 3721555 (Δευ-Τετ-Παρ 10:00-13:00). Η δράση εντάσσεται στις επετειακές εκδηλώσεις του Δήμου Αθηναίων «1974 & 1944: Η Αθήνα γιορτάζει την ελευθερία της» που τιμούν τη διπλή επέτειο για τα 50 χρόνια από την αποκατάσταση της Δημοκρατίας και 80 από την απελευθέρωση της Αθήνας. Διοργάνωση: Διεύθυνση Σχεδίου Πόλεως και Αστικού Περιβάλλοντος – Τμήμα Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Κοραή 4: Μέσα στο καταφύγιο του Β' Παγκοσμίου που έγινε κολαστήριο της Kommandantur

Το CNN Greece μπήκε στο ιστορικό καταφύγιο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, στην Κοραή 4, στο κέντρο της Αθήνας, περιηγήθηκε στους χώρους και συνομίλησε με τον ερευνητή-συγγραφέα Κωνσταντίνο Κυρίμη με αφορμή την επέτειο απελευθέρωσης της Αθήνας από τις δυνάμεις κατοχής.

<https://www.youtube.com/watch?v=UXVA5OHwLOA>